

הנביא יחזקאל — מחוקק לספרות ישראל

מאת

ישראל אלדד

תדפיס מיוחד מתוך ספר קארל
הוצאת החברה לחקר המקרא בישראל
ע"י הוצאת "קרית ספר" בע"מ
ירושלים, תש"ך

הנביא יחזקאל — מחוקק לספרות ישראל

מאת

ישראל אלדר

הדברים אולי נשמעים כפאראדוקס ואף-על-פי-כן: היצירה העברית עד ראשית בית שני היתה בעיקרה תורה שבעל-פה. החל מראשית בית-שני הוא נעשית תורה שבכתב.

אין הכוונה כאן לא לספרי חוקים ולא לכרוניקות היסטוריות שנרשמו כמובן בחצרות מלכים, כי אם למה שקרוי בפינו בשם ספרות, כלומר, סיפור או שיר או הגות או תוכחה שראשיתם על מגילת ספר ורק לאחר מכן משמיעים אותם או מגישים לקריאה. לא לחנם מתעורר בנו תמיד איזה מעכב נפשי כשמעלים את הצירוף „ספרות התורה“ או „ספרות הנבואה“. הספונטאניות — ויהי מקורה אשר יהי, אין זה שייך לדיון זה — הבלתי-אמצעיות שבהיווצרות הדברים והישירות חסרת-התיווך של מסירתם לעם, הם הכוח האדיר החד-פעמי העולה מכל שורה שבתורה ובנביאים והם הם אשר הפכו את הדברים להיות הם עצמם מקור להשראה ספרותית ולאמנות, סגולה שזכו לה רק מעט מיצירות המופת בעולם. השירה והנבואה והסיפור המקראי נעשים הם עצמם מציאות היולית, מקור הוויות, ובזאת, גם בזאת, הם נבדלים מסוג היצירה הקרוייה „ספרות“, שכל-כולה כבר מיצוע ואין היא עצמה — פרט למקרים בודדים ביותר — משמשת חומר ליצירה.

בימי בית שני כנגד זאת סוג היצירה השכיח ביותר הוא כבר זה הקרוב ל„ספרות“, כלומר, יצירה הנכתבת, עיקר תפוצתה בכתב, ודוקא החוק, שכתוב היה, חקוק ממש מימים קדומים, דוקא הוא הופך להיות תורה שבעל-פה, שבדיונים משפטיים. אין זה מקרה כמובן שראשיתה של תקופה חדשה זו, תקופה ספרותית, ראשיתה בעזרא הסופר.

הצורך להעלות דברים שבעל-פה על הכתב, ודאי שהורגש והומחש על ידי הנביאים עצמם, שהרי תחושת הזמן תחושת יסוד הוא להם, ומי כמוהם יודע שהדורות הבאים הם הם אשר יאמתו את הדברים, ועל כן יש לדאוג להישמרותם של הדברים שהיום הם מושמעים באזני העם בלהט הנאום.

אולם כבר בסוף בית ראשון, ואין צריך לומר עם גלות בבל, נוסף לתחושת הזמן, גם צורך המקום. פיזורה של האומה ואובדן המרכז הירושלמי הקטינו את משקלם של דברים הנאמרים בעל-פה. משלוח ספרים ואיגרות נעשה הכרחי להפצת התורה והנבואה במעמד הר סיני, אלה ימי הכלולות, יש מגע מישרין בין הקול ובין העם, יש דיבור ודברות בלתי-אמצעיים. בשלב שני, בימי בית ראשון, עדיין פועל הקול, אך רק מעטים, רק נביאים קולטים עוד את הקול במישרין, והעם שומע את הדברים מפי הנביאים. עם הפסק הנבואה בימי בית שני, נוצר המושג בת-קול. המעטים, הנבחרים, שומעים עוד רק בת-קול, ואילו העם כבר קולט את הדברים מן הכתב. רק עכשו נעשות התורה והנבואה למעשה תורה שבכתב, או "ספרות", לא עוד נאומים ספונטאניים, כי אם ספרים.

ואף-על-פי-כן גם עתה אין עוד מושג זה של ספרות חופף לגמרי את מה שמכונה בשם זה ובימים ההם אצל עמים אחרים. אף כי ההשראה אינה באה עוד במישרין מקול ה' כי אם לכל היותר מבת קול, ישראל אם לא נביאים, בני נביאים הם, משמע: למרות התמורה — והירידה — במקור ההשראה והשינוי בדרכי המסירה, ישנה המשכיות לא רק מצד תוכן היצירה הרוחנית, כי אם גם מצד תכונות היסוד שלה, וליתר דיוק מצד תכונת היסוד העיקרית: התכונה היעודית של היצירה הרוחנית בניגוד למה שמתהווה אצל אומות העולם. שם מקור היצירה הנאת היוצר, ומוצאותיה הנאת הקולטים כמטרה לכשעצמה. ספרות ישראל היא ספרות בני-נביאים; עיקרה להורות ולא להנאות. זה יסוד התורה.

כבר ירמיהו בהיותו במעצר, ובכך כשנמנע ממנו להשמיע את הדברים במישרין באזני המלך והשרים והעם, קורא לברוך בן נריה: "קח לך מגילת ספר וכתבת עליה את הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים מיום דברנו אליך מימי יאשיהו ועד היום הזה". הדבר נראה כחידוש כאשר ברוך קורא את הספר באזני השרים הם שואלים: "איך כתבת את כל הדברים האלה?" והוא מספר: "מפיו יקרא לי... ואני כותב על הספר

בדיו". וכאשר ספר זה נשרף, נכתבת מגילה אחרת במקומה. הנבואה מנציחה עצמה בכתב.

ובמעבר זה מנבואה שבעל-פה לספרות ניצב אחד מאחרוני הנבואה ומגדוליה והוא קובע חוקים לכתב בית ישראל: יחזקאל. אצלו ברור עוד יותר שהמקום, הגלות, מחייב את העלאת הדברים על הכתב למען יגיעו לכל התפוצות.

יחזקאל הוא האינטלקטואלי מכל הנביאים. נוטה יותר מכולם להגדרות מושגיות. כושרו האדריכלי ודיוקו הם מהמפורסמות. אולם תכונותיו האישיות האלה אינן אלא משלימות את בשלות הזמן. הנבואה כבר הגיעה לתודעת עצמה, הספונטאניות הגיעה לגיל העיצוב המתוכנן, החקיקה.

באמרנו: מעבר מן הנבואה ל"ספרות", אין כוונתנו בזאת להסכים לדעת חוקרים הרואים ברובם של דברי יחזקאל יצירה ספרותית. ספרות נבואה ולא נבואה כאשר היתה בימי עמוס וישעיהו. יחזקאל עדיין אינו סופר, נביא הוא משורשו. היינו מבחינת מקור השראתו, ונביא הוא בנתינתו, היינו במסירת הדברים בעל-פה, במעשים סמליים ובאורח חיים מיוחד (סופר הוא בדרך כלל אדם החי חיי כלאדם ואינו נבדל באורחו מהם). ואף-על-פי-כן יחזקאל כשהוא נקדש לנביא אוכל מגילת-ספר. ישעיהו דיו במגע האש בשפתיו. אצל ירמיהו אנו עדים לשלב נוסף: אלהים שם דבריו בפיו. לא אש בלבד עוד, לא מגע בלבד, כי אם דברים ובתוך הפה. אצל יחזקאל עדיין הפה הוא הכלי, וזה אות חיצוני נוסף להיותו עדיין נביא ולא סופר, אך לתוך פה זה מוכנסת מגילת-ספר והיא כתובה פנים ואחור. זהו אם כן סדר ההתפתחות בשלשת גדולי הנבואה: אש — דברים — ספר. וזה מקביל לשלשת השלבים שבהתפתחות הרוח בישראל בכלל; מעמד-הר-סיני — נבואה — ספרות.

יתר על כן: יחזקאל רואה בחזון גם את האיש לבוש המדים אשר קסת הסופר במתניו. "ששה אנשים ומפצים בידיהם והשביעי לבוש בדים אשר קסת הסופר במתניו" (ט', ב, ג). וראוי לתשומת-לב: מראה זה רואה הנביא אחרי ש"כבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב", כביטוי לקץ המגע הישיר בין האש האלהית ובין העם או שלוחיו.

ומעניין זה שבהקדשה שיש בה ראשית ספרותיות למונח עצמו שיחזקאל קבע אותו: כתב בית ישראל.

זה מונח חדש. כדרכה של הפרשנות ההולכת על פי הקבלות לשוניות

בלבד, מתפרש ביטוי זה בדרך כלל כרשימה, כאילו בא יחזקאל לאמר, שנביאי השקר לא יוכנסו לרשימות היחש, שבימים אלה עסקו בעריכתן. אולם הצירופים האחרים שבפסוק: „בסוד עמי“, „בית ישראל“, „אדמת ישראל“, מונחים כלליים ויסודיים, אינם מסייעים לפירוש מצמצם זה. יחזקאל אינו מדבר כאן — כירמיהו למשל — על או אל נביאי־שקר קונקרטיים. הוא מדבר על תופעה זו בכלל. הוא מגדירם מצד מקור נבואתם: „אשר הולכים רוחם ולבלתי ראו“. הוא מגדירם בדימוי „כשועלים בחרבות“ ועוד נשוב ונעניין גם בביטוי זה. והוא מדבר על מה שעשו בניגוד למה שחייבים היו לעשות: משל הפירצות ומשל הטיח.

כל זה כה ברור מצד כלליותו ועקרוניותו, שאין אתה יכול לצמצם את המונח „כתב“ המצורף ל„עם“, ל„בית“, ל„אדמה“, לאיזו שהיא רשימה ותהי חשובה ביותר. יחזקאל קובע במונח זה — דוקא בימים בהם עם פזורת האומה מתחילה מלאכת כנוס הכתבים — מושג למה שמכונה בפינו היום „ספרו של עם“, כל מה שעובר במורשה מקודשת לעם והוא שקול בתחום הרוח כנגד האדמה בתחום הגוף. משמע: נביאים אלה, נביאי השקר, לא ישאר זכר לא לגופם ולא לרוחם. דבריהם לא ישתמרו באוצר כתבי האומה. והו „כתב בית ישראל“.

אנשים מודרניים, וביחוד בימי פולמוס פאסטרנאק, רשאים לטעון בשם חופש הדיבור והכתיבה נגד פסילה זאת, נגד החרמה זאת. בהמשך תולדותיה עורכת האומה על דרך זו או אחרת את הסלקציה, מה להשליך ומה לשאת ולהוריש. בעבר היה כמובן גם צד טכני במלאכת ברירה זאת: העתקת כתבי־יד היתה בידי מעטים, על כן יכלו גם מעטים להחליט על נקלה על המבחר. אך בישראל היה בעניין זה צד עמוק יותר מטכניקה, ממוגופולין של חכמי־כתיבה או אינטרסים של כת שלטת. אדרבא, אנו עדים כאן לתופעה הפוכה. נביאי השקר הן היו מעין סופרי החצר, נביאי האמת הן היו האופוזיציה. כל הטכניקה, כל האפאראט היה בידי השלטון, ואף־על־פי־כן לא דברי רודפיו של ירמיהו נשתמרו, כי אם דבריו. כי בישראל היתה אידיאה ממונה על הסלקציה, על הצנזורה: אמונת הייחוד ותורת משה עמדו במאבק מתמיד עם תרבויות זרות. מאבק זה חייב לגבי הספרות את מה שחייבו משה ויהושע בימי הכיבוש לגבי הכנענים, ומאותם טעמים עצמם. חוקרים ומשוררים רשאים היום להתאבל מרה על אובדן „נבואות השקר“, אך קביעה זו של

כתב־בית־ישראל הנערך, משמע הנבחר על פי ערכים ברורים, ייתכן והיא השמידה מאוצר הספרות העברית פנינים ספרותיות לא־מעט, מן הכתב, אך ייתכן שהוא הוא שהצילה את בית־ישראל עצמו. ליוון לא קמו נביאים ולא קבעו כתב־בית־יוון. ונשתמרו מיוון יצירות מופלאות באפיקה ובליריקה ובדהמטורגיה ובפילוסופיה. אך עם יוון עצמו אבד מן העולם. על כתב־בית־ישראל הושלטה צנזורה אכזרית ויחזקאל הנביא היה מהראשונים שהשליטו אותה ועזרא הסופר המשיך בדרכו והכריע לטובתה בביצוע קיצוני, שמקביל לו בתחום הגוף המעשה האכזרי של גירוש הנשים הנכריות, אף זאת צנזורה. ואופייני הדבר שלא היה חסר הרבה ויחזקאל עצמו יתא נידון לגניזה, לבלתי בוא לכתב־בית־ישראל.

בשלב הבא נוספה דרגה של קדושה. ישנם ספרים אשר אמנם אינם נגזרים, הם נכנסים לכתב־בית־ישראל אך לא בדרגה של קדושה.

וזהו אם כן החוק הראשון שחוקקו יחזקאל לספרות ישראל: עצם העקרונ של הברירה והפסילה. יש גדר לספרות ישראל, לא כל הנכתב בלשון העברית, יתר על כן, אף לא כל המתיימר לדבר בשם ה', ראוי להכנס לכתב־בית־ישראל. החוק השני, והוא המשמש קנה־המדה לברירה התיא, הוא חוק האחריות, או: היות היוצר צופה לבית ישראל. וראוי לשים לב לאותו ביטוי "בית ישראל", שאף אם אינו חדש, כי השתמש בו כבר ירמיהו, שכיה הוא ביותר אצל יחזקאל. המחוקק לכתב־בית־ישראל מגדיר בפירושו, וכדרכו, בבהירות ובמפורט, את תפקידו של הנביא, ומכאן במורשה לכל איש־רוח בבית ישראל: צופה ומוזהר ומוכיח: נושא באחריות.

אין כמובן שחר לכל אותן השערות שיחזקאל היה תחילה מעין מוכיח בשער לאנשים כפרטים, ודאי שהשכר והעונש האישיים תופשים מקום מרכזי בהשקפתו של יחזקאל, וגם לכך ההתחלות הן כבר אצל ירמיהו, ולא כאן המקום לדון בטעמי התמורה מהאחריות הקולקטיבית לאישים, אך גם עניין זה נאמר אצלו באופן עקרוני: "צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני", והרי ברור שהנביא שומע מפי אלהים צוים עקרוניים ולא שליחות לפלוגי הפרט על מעשה בודד.

האחריות לדבר הנאמר והנכתב, אחריות היונקת מערכי אמונה ומוסר, שאינה משתעבדת למראית־עין ולרצון־רגע, אחריות לעתידים של אדם, ועם, וגם אם ירחק עתיד זה, מידת אחריות זו היא קנה־המידה לראוי לבוא בכתב־

בית-ישראל. נביאי שקר הם אלה אשר אינם עולים בגופם ורוחם לסתום את הפירצות הנובעות בעם. בימינו קוראים לזאת "קונפורמיזם", זו החנופה למצב הקיים, חנופה גם למצב הנפשי הקיים בקרב הקוראים או השומעים. בני-אדם מקימים לעצמם ברצון מחיצות והם משלים עצמם שאלה הם קורות וחומות, ואפשר להשען עליהן, לבטוח בהן. בא נביא השקר בעבר, או סופר השקר בהווה, וטח את המחיצה הדקה בטיח להגברת האשלייה. נבואת-שקר וספרות-שקר הם מעשי אשלייה ורמייה ועל כן חסרי-אחריות. ודאי שאחרי האסון, אחרי שהחיץ המלאכותי, הקיר המדומה, נופל, הם מופיעים ומייללים. אך אלה הם שועלים בחרבות. שועלים שרק בחרבות הם מעיזים להשמיע יללתם. לא כן נביא האמת. נביא האמת הוא צופה, הוא רואה את החרבות כשרק פירצה קלה נראית בקיר. הוא מקלף בחריפות ראייתו את הטיח הטפל וחושף את האשלייה, ולו גם אשליית השלום היפה. וגם אם לפעמים אזעקה היתה מוקדמת מדי והאיום לא נתגשם במלואו, הרי טובה אועקת-שוא מאשליות-שוא של "שלום שלום ואין שלום". נביאי-שקר מנבאים מלבם משמע ללא סמכות עליונה, ללא סולם ערכים עליון. ובאין קנה-מידה חיצוני, מחוצה לגופם ולבם, מעבר לשעתם, באין פרספקטיבה של זמן, אין לבם נתון אלא להנאות השעה, להנאת שומעיהם או קוראיהם. המביאה הנאה גם להם. ומכיוון שהם מנבאים או כותבים מלבם, יכולים הם לנבא או לכתוב כל אימת שירצו. ובניגוד להם נביא האמת, שאינו מדבר לצורך "השתפכות הנפש" ואין הוא שותק מפחד. כל דבריו הם פרי רגש האחריות האובייקטיבית ואף שתיקתו, האלם שלו הוא פרי הצו והצורך האובייקטיבי, צורך הענייני. גם כוח השתיקה בא מתחושת האחריות.

ומכאן יובן גם יחסו של יחזקאל לצד האסתטי שבדברי נבואה או משל או שירה, וזה החוק השלישי שאנו לומדים ממנו לספרות: "והנך להם כשיר עגבים, יפה-קול ומטב-נגן ושמעו את דבריך ועושים אינם אותם" (לג). יודע יחזקאל את חשיבותה של הצורה, שהרי רוצה הוא למשוך את תשומת-הלב של העם, נוסף לחוש האסתטי הפועם בו עצמו — הן אדריכל האיש וכנוף דמיון; אין הוא שר לנפשו, להנאתו או לפירוק המועקה הפנימית. יצירתו, כאמור, איננה פורקן כי אם ההפך מזה. נטילת עול כשם שהיא מטילת עול. אבל דוקא משום כך חייב הוא למצוא דרך למשוך את לב העם, השומעים או הקוראים, פעם על ידי מעשה, פעם על ידי משל, פעם על ידי

שיר, ומהפסוק שהובא לעיל נראה שגם על ידי זמרת הדברים, השמעתם בנעימה: „יפה-קול, מטב-נגן“. משמע שאף ליווי מוסיקאלי מותר ואולי רצוי. גם מוסיקה אינה מן ההכרח פורקן ג'אז-ג'ונגל, כי אם יכולה להיות הטענת-ערכים.

ואולם —

זה קנה-המידה בין נבואת-אמת לנבואת-שקר, בין ספרות-יעודית וספרות הנאתית גרידא:

הטלת חובה. נבואת-אמת וספרות-אמת מחייבת מעשים. אינה סתמית. יש לה משמעת מעשית. והיה אם הצורה החיצונית, הספרותית, האמנותית, מרכזת את הדעת לתוכנם של הדברים — מוטב, אך אם היא מסיחה את הדעת, היא הופכת להיות מטרה לעצמה, אז היא בבחינת עץ ואבן, עבודת אלילים, ועליה נאמר „לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה“.

עניין זה פותח במלים: „ואתה בני עמך בני-אדם הנדברים בך אצל הקירות וגו'“, מסתבר שיש כאן מעין אזהרה ליחזקאל שלא ילך שולל אחרי מחיאות-הכפיים — ובלשוננו-בימינו: אחרי הפרסים הספרותיים או „בסט-סלריום“ — שדבריו או כתביו או משליו זוכים להם. ישנה סכנה במשל הנאה, במליצה היפה, בחרוז הצלילי; הם הופכים להיות גורם הנאה מעבר לתוכנם. זו הסכנה שבספרות „היפה“. ולא לחינם מונח זה בעברית החדשה הוא מתורגם, כי כל-כולו ממקור עכו"מי הוא בא, עכו"מי במובן הרחב ביותר של המלה, שבו כל סגידה לחלק הנפרד משרשרת, הנטול משמעות אל-מעבר-לו, היא בבחינת עבודת אלילים.

ודוקא מבחינה זו, מבחינת הצורה, נראה לכאורה שיחזקאל עצמו הוא הפחות משוכלל, הפחות מוסיקאלי מכל הנביאים. אדרבא, ניתן אפילו לאמר, שיש בסגנונו מעין שבירת הצורה, שבירת המשקל של הסגנון הנבואי הקלאסי. אין צמצום אמנותי שבישעיהו, אין שטף נרגש זה שבירמיהו. לולא דמסתפינא הייתי אומר שהוא ממש מודרניסטי בעוצמת שבירה זו שהוא שובר את מסורת הצורה הנבואית. כמודרניסטים הספרותיים בימינו — וימינו משמע מאז מלחמת העולם הראשונה בערך — הוא אינטלקטואלי כל כך. כמוהם הוא, לעתים קרובות, פובליציסטי יותר משהוא שירי, וכן כמוהם נועזו בביטויים ובדימויים, באי הירתעות מחשיפת גוף אדם וגוף החטא ללא עידון וכיסוי הביטוי. הנבואה הקלאסית למרות כל התקופות שבה, שומרת על נקיון לשון.

וגם בזאת יש כמוכן לצרף את שני הגורמים, את גורם אופיו האישי של הנביא, כוח ראייתו הבהירה ללא ערפל כלשהו, ללא דמעה לירית המרככת מראות, ואת גורם התקופה: ימי הקטסטרופה הלאומית, ימי שברון המסגרת הממלכתית, ימי התפוררות וחישוף הגוף הלאומי.

גם ירמיהו חי בימי שבירת המסגרת, אך רוב נבואותיו הן מלפני החורבן. שנית: נפשו הרכה מרככת גם את שבירת הצורה. אין בו עוד מהצורה הקלאסית, זו הבנויה על התקבולת של צמוס, הושע, מיכה, ישעיהו, אך רכות נפשו כאילו נכנסת בין שברי הזמן, בין רסיסי האסון ומרככת את פצעייהם ברכות סגנונית, בשטף הדברים. יחזקאל האינטלקטואלי אינו נתון ברכות זאת. רוחו רוח מנתחת, ללא רחמים, וגם החורבן הוא מלא, אכזרי, לעיניי. המלה „ערייה“ למשל מיוחדת ליחזקאל. הוא חושף את שתות העם. אין טיח עוד על מציאות העם, אין טיח עוד בסגנון הדברים.

כך תואמת נבואת יחזקאל את המציאות המעורטלת, בנפול כל חיק, בהקלף כל טיח. בהקרע כל שמלה. ואם גם אומרים גולי יהודה באזניו, שעריים קולו ודבריו כשיר עוגב, הרי יש כאן חנופה רבה, שהרי מבחינה מוסיקאלית דוקא נאומיו של יחזקאל מתנגדים ברובם בלי הארמוניות, והן כמעט כאותה מוסיקה דיסונאנטית שבימינו. גם כשתערוך השוואה בין משליו של יחזקאל למשליהם של קודמיו הנביאים תרגיש ביוצא־דופן שבמשליו, ומשל העצמות היבשות הוא כמעט סוריאליסטי, רחוק מהאופן הקלאסי של משל הכרם של ישעיהו, רחוק מהאופי הרומאנטי של משלי האהבה והכלולות של ירמיהו.

ואם בכל זאת אמרתי לפני כן, לפני העלותי אנאלוגיות אלו מהספרות: „לולא דמסתפינא“, הרי זה שוב כדי לא לגרור בעקבות זאת את זיהוייה של נבואה עם ספרות. עם כל השוני שבמהויות ישנה פגישה בצורות. ומבחינה זאת רשאים אנו אפילו לדבר על נביא קלאסי, נביא רומאנטי ונביא אכס־פרסיוניסטי או סוריאליסטי ולראות תכונות אלו אם מהאספקט האישי, אם מאספקט הזמן, ואין איכות זאת נוגעת כלל למהות הנבואית. אלא מאי? כדאמרין: ישראל אם נביאים אינם, בני נביאים הם, משמע, גם אם הספרות מהות אחרת היא מהנבואה, אין ספרות ישראל או ליתר דיוק, אין ספרות הרוצה להיות כתב־בית־ישראל, יכולה לעבור על אותם חוקים אשר קבע לה הנביא המחוקק ההוא. יחזקאל, אשר בסיכום שלשה אלה הם:

- א. ספרות זאת חייבת להיות ספרות יעוד. אין ספרות יהודית אלא אם כן היא ספרות יעודית.
- ב. מכאן שהסופר חייב לשאת ביעוד זה מתוך תודעה כי צופה הוא לבית ישראל ונושא באחריות-התעודה מחייבת תודעה. דמו של אדם ודמה של אומה תלויים בצווארו של סופר. תפקידו לחשוף אמת ולקלוף טיח-כזב ואשלייה. ולאחר שהגיע במלאכת החישוף והניתוח, ללא רחם, עד העצמות היבשות, באה עת הפחת רוח חיים בעצמות למען יקומו להיות חיל גדול מאוד. אצל ירמיהו זה נקרא: „לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטות“.
- עת קטרג ועת סנגר, עת הוכיח ועת נחם.
- ג. סכנה אורבת לרגלי נביא וסופר, סכנת קול עוגב, סכנת צורות נאות ההופכות להיות ששוע ועמרה לעצמן. נבואה וספרות של בני-נביאים מחייבת מעשה. ספרות שאין עמה — במישרין או בעקיפין — צווי-עשה וצווי-לא-תעשה, ששום דבר אינו משתמע ממנה והכל רק משתעשע ממנה, לא תבוא בכתב-בית-ישראל, טיח טפל הוא ומקסם הוא. אולי מקסם ומקסים, אבל הוא, עכו"מיות ספרותית.
- זה הכלל: כל אשר אין כתיבתו-חובתו, בין חובה שהוטלה עליו מגבוה מעל גבוה, בין חובה שהודלקה בו עמוק מכל עמוק, כאשר בעצמותיו, לא נביא ולא בן-נביא הוא, ואם גם בן-נביא איננו, לא יבוא דברו בכתב-בית-ישראל. כתיבתו טיח, בניינו חיץ דק מוטח טיח כזב.
- וכתב בית ישראל, חתימתו: אמת.